

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Shahobiddinova Sevinch

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: sevinchshahabidinova@gmail.com

[Tel:+998976260616](tel:+998976260616)

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari, amaliy usullari va ta'lim jarayonidagi o'rni yoritiladi. Nutq madaniyati tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari, yoshga xos psixologik xususiyatlar hamda o'quvchilar nutqini shakllantirishda dars, o'yin, suhbat, dramatizatsiya va matn bilan ishlash kabi metodlarning samarasi tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda o'qituvchining nutq madaniyati ham o'quvchi nutqini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida amaliy xulosalar va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi nutqi, metodika, ravon nutq, didaktik o'yin.

Nutq madaniyati shaxsning fikrini aniq, ravon, izchil va adabiy til me'yorlariga mos ifoda eta olish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf davri bolaning nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi, chunki aynan shu davrda so'z boyligi ortadi, gap tuzish ko'nikmalari shakllanadi va muloqot madaniyati rivojlanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining ustuvor vazifalaridan biridir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda bolalar nutqida fonetik xatolar, so'zlarni noo'rin qo'llash, gaplarni tartibsiz tuzish, fikrni mantiqan bog'lay olmaslik kabi holatlar tez-tez uchramoqda. Bu esa o'quvchilarning o'qish, yozish, fikrlash va

muloqot qilish faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun nutq madaniyatini rivojlantirish dars jarayonida, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda va oilaviy muhitda uzviy amalga oshirilishi lozim.

Boshlang'ich ta'limda bu masala alohida ahamiyat kasb etadi, chunki kichik yoshdagi o'quvchilar taqlid orqali o'rganadilar. O'qituvchining so'zlash uslubi, talaffuzi, savol berish va javob olish madaniyati o'quvchi nutqiga kuchli ta'sir qiladi. Demak, nutq madaniyatini rivojlantirish faqat o'quvchi bilan emas, balki o'qituvchi, ota-ona va ta'lim muhiti bilan bog'liq yaxlit jarayondir.

Nutq madaniyati tilshunoslik va pedagogika kesishgan muhim tushunchalardan biridir. U adabiy til me'yorlariga rioya qilish, fikrni mantiqiy bayon etish, vaziyatga mos so'z tanlash, talaffuzning to'g'riligi va nutqning ta'sirchanligi bilan belgilanadi. Nutq madaniyati faqat grammatik to'g'rilik emas, balki muloqot etikasi, so'zlash odobi va ifoda go'zalligi bilan ham bog'liq.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirishda quyidagi tarkibiy qismlar muhim hisoblanadi:

- fonetik to'g'rilik;
- leksik boylik;
- grammatik savodxonlik;
- izchil va mantiqiy fikrlash;
- nutqiy odob;
- ifodali o'qish va hikoya qilish ko'nikmasi.

Nutq madaniyatining rivojlanishi bolaning umumiy aqliy rivoji bilan chambarchas bog'liq. Bola so'z boyligini qanchalik keng o'zlashtirsa, u shunchalik aniq fikrlay oladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda matn ustida ishlash, savol-javob, izohlash, qayta hikoya qilish, rasm asosida suhbat qurish kabi ishlar juda muhimdir. Til va nutq madaniyatining farqi ham e'tiborga loyiq. Til — ijtimoiy hodisa va aloqa vositasi bo'lsa, nutq — shu tilning amaliy qo'llanilishidir. Demak, nutq madaniyati til

me'yorlarini amalda to'g'ri ishlata bilish darajasini bildiradi. Boshlang'ich sinfda aynan shu amaliy yo'nalish ustuvor bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar nutqi tabiatan emotsional, sodda va tasviriy bo'ladi. Ular ko'proq ko'rgan, eshitgan va sezgan narsalarini aytib berishga intiladilar. Biroq ularning nutqida tushuncha va xulosa chiqarish hali to'liq shakllanmagan bo'lishi mumkin. Shu bois o'qituvchi ularga tayanch so'zlar, savollar va ko'rgazmalar orqali yordam berishi kerak. Bu yoshdagi o'quvchilar uchun ko'rgazmali materiallar, rasm, predmet, harakat va o'yin juda samarali vositadir. Chunki bola konkret obrazlar orqali fikrni osonroq anglaydi va so'z bilan ifoda etadi. Ayniqsa, 1–2-sinflarda og'zaki nutqni rivojlantirish yozma nutqqa nisbatan ustun bo'ladi. Keyingi bosqichlarda yozma ifoda ham asta-sekin kuchaytiriladi.

Psixologik jihatdan bola o'qituvchi va tengdoshlar nutqiga taqlid qiladi. Agar sinfda adabiy tilga yaqin, toza va xushmuomala muhit bo'lsa, o'quvchi nutqi ham shu yo'nalishda shakllanadi. Aksincha, qo'pol muomala, noto'g'ri talaffuz va tartibsiz nutq muhitida o'quvchida nutqiy beqarorlik yuzaga keladi. Shu sababli nutq madaniyatini rivojlantirishda tarbiyaviy muhitni to'g'ri tashkil qilish muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi hali uzun va murakkab matnlarni mustaqil yaratishga qiynaladi. Shuning uchun ular uchun qisqa, mazmunli, hayotiy va qiziqarli matnlar tanlanishi lozim. Matn mazmuni bolaga yaqin bo'lsa, u fikrini erkinroq bayon qiladi va faol ishtirok etadi. Bu esa nutqiy faollikni oshirishning eng muhim shartlaridan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirishda turli metod va usullardan foydalaniladi. Ular orasida suhbat, ifodali o'qish, matnni tahlil qilish, qayta hikoya qilish, didaktik o'yinlar, dramatizatsiya, rasm asosida hikoya tuzish va savol-javob usullari alohida o'rin tutadi. Bu usullar o'quvchini faol fikrlashga, so'z tanlashga va gapni ravon qurishga o'rgatadi.

Suhbat metodi o'quvchi nutqini jonlantiradi va uni erkin fikr bildirishga undaydi. O'qituvchi mavzuga oid savollar berib, bolani javob qaytarishga, izohlashga va xulosa chiqarishga yo'naltiradi. Suhbat davomida o'quvchi nutqidagi xatolar aniqlanib, to'g'rilanadi. Ifodali o'qish o'quvchilarda talaffuz, intonatsiya, pauza va urg'u ustida ishlash imkonini beradi. Badiiy matnlarni to'g'ri ohangda o'qish bolaga nutqning emotsional tomonini his qilishga yordam beradi. Bu usul nafaqat o'qish ko'nikmasini, balki nutq madaniyatini ham rivojlantiradi.

Qayta hikoya qilish o'quvchining eshitgan yoki o'qigan matnini o'z so'zlari bilan bayon qilishga yordam beradi. Bu jarayonda bola asosiy fikrni ajratadi, tartibga soladi va izchil bayon qilishga intiladi. Qayta hikoya qilish o'quvchining lug'at boyligini oshiradi va grammatik jihatdan to'g'ri gap qurishga o'rgatadi. Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf yoshiga juda mos keladi. "So'z top", "Gapni davom ettir", "Kim tez aytadi?", "Rasmga qarab hikoya tuz" kabi o'yinlar bolalarning nutqiy faolligini oshiradi. O'yin jarayonida o'quvchi o'zini erkin tutadi va bilmaganini ham faolroq o'zlashtiradi. Dramatizatsiya bolalarni rollarga kirish, nutqni vaziyatga moslashtirish va hissiy ifodani kuchaytirishga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarda muloqot madaniyatini, odob-axloqni va jamoada ishlash ko'nikmasini ham rivojlantiradi. Shu bois boshlang'ich sinfda sahnalashtirish mashg'ulotlari foydali hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining nutq madaniyati avvalo o'qituvchining nutqi orqali shakllanadi. O'qituvchi talaffuzi aniq, nutqi ravon, muomalasi odobli va so'z tanlovi boy bo'lishi kerak. Chunki o'quvchi uning har bir so'zini, intonatsiyasini va muomala uslubini kuzatib boradi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki nutqiy namuna hamdir. Agar u qisqa, tushunarli va adabiy tilda so'zlasa, o'quvchilar ham shu uslubni egallaydilar. Darsda noto'g'ri talaffuz yoki qo'pol iboralar ishlatilishi esa o'quvchi nutqiga salbiy ta'sir qiladi. Dars muhiti ham nutq madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Sinfda savol berish, javob berish, bir-birini tinglash va hurmat bilan munosabatda bo'lish madaniyati bo'lishi kerak. Bunday

muhitda o'quvchi o'z fikrini bimalol ayta oladi va nutqiy faolligi oshadi. Demak, darsning tashkil etilishi ham nutq tarbiyasining ajralmas qismidir. O'qituvchi o'quvchining xatolarini to'g'rilashda muloyim usuldan foydalanishi lozim. Tanbeh berish o'rniga to'g'ri variantni takrorlatish, namuna ko'rsatish va rag'batlantirish samaraliroq bo'ladi. Bu yondashuv bolaning o'ziga ishonchini saqlab qoladi va nutqiy faollikni pasaytirmaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish uchun bir qator amaliy tavsiyalar mavjud. Avvalo, har bir darsda qisqa nutqiy mashqlar o'tkazish lozim. Masalan, yangi mavzuga oid 3–5 so'z bilan gap tuzdirish, rasm asosida hikoya qilish, matnni qayta aytib berish kabi mashqlar muntazam qo'llansa, natija yaxshilanadi. Ikkinchidan, o'quvchilarning so'z boyligini oshirish uchun badiiy adabiyotdan keng foydalanish kerak. Ertak, hikoya, she'r va topishmoqlar bolalarda obrazli tafakkur va ifodali nutqni rivojlantiradi. Ayniqsa, mazmuni bolaga yaqin bo'lgan matnlar ko'proq ta'sir qiladi. Uchinchi tavsiya — ota-ona bilan hamkorlikni kuchaytirishdir. Uyda bolaga kitob o'qib berish, suhbatlashish va to'g'ri talaffuzga e'tibor berish muhim. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan ham maqsadli foydalanish mumkin. Audio yozuvlar, elektron testlar, interaktiv topshiriqlar o'quvchining nutqiy faolligini oshiradi va darsni qiziqarli qiladi. Biroq texnologiya maqsad emas, vosita ekanini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish ularning umumiy savodxonligi, fikrlash darajasi va shaxsiy kamoloti uchun katta ahamiyatga ega. Bu jarayon darsda, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda va oilada uzluksiz olib borilgandagina samarali bo'ladi. O'qituvchi, ota-ona va ta'lim muhiti hamkorligi nutq madaniyatining asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saidova F. B. qizi. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish.** Zenodo, 2025.
2. **Til madaniyati va nutq madaniyati.** Ilm fan xabarnomasi.
3. **Boshlang'ich sinfda til ko'nikmalarini rivojlantirish.** Zenodo, PDF.
4. **Boshlang'ich sinf o'qituvchisining nutq madaniyati.** Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
5. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda nutq va notqlik san'atining o'rni.** Zenodo.
6. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini o'stirish.** Arxiv.uz.
7. **Boshlang'ich sinflarda nutq madaniyatini rivojlantirishda zamonaviy metodlar.**